

Ewa Jarosz
Uniwersytet Śląski

Odpowiedzialność pedagogów za dzieci krzywdzone

Autorka poruszyła kwestię odpowiedzialności pedagogów w sytuacji krzywdzenia dzieci oraz określiła powinności współczesnego pedagoga, powołując się na dokument „Międzynarodowa ochrona praw dziecka”. Ponadto przedstawiła wyniki badań, które ukazują sposoby reagowania personelu szkolnego na sytuacje przemocy wobec dzieci. W artykule podano uzasadnienie interwencji pedagoga w takiej sytuacji, określając wymiary odpowiedzialności pedagogów za pomoc dzieciom.

Krzywdzenie dzieci w rodzinie jest zjawiskiem (problemem) społecznym, wobec którego aktywna postawa pedagogów i nauczycieli jest współcześnie wyraźnie oczekiwana i coraz dobitniej artykułowana zarówno przez badaczy zjawiska czy praktyków w zakresie profesjonalnej pomocy dzieciom krzywdzonym, jak też w deklaracjach i regulacjach prawnych, które ogólniej sugerują powinność przyjmowania przez nauczyciela odpowiedzialności osobistej i zespołowej za wychowanie oraz dbałość o dobro uczniów (zob. Ratus 1995; *Międzynarodowa ochrona praw dziecka* 1996). Współczesny pedagog musi postrzegać siebie jako osobę, która może i powinna podejmować działania ograniczające, kompensujące lub zapobiegające występowaniu różnorodnych zagrożeń dzieci i młodzieży, w tym doświadczenia przez nich przemocy w rodzinie. Krzywdzenie dzieci w rodzinie, jako problem wymagający interwencji peda-

gogów, stanowi jednak dla nich wielowymiarowe wyzwanie i nader często reagowanie nań spotyka się ze słabszym bądź silniejszym oporem. Doniesienia badawcze z terenu Stanów Zjednoczonych ujawniają, że jedynie część wykrywanych lub podejrzewanych przypadków krzywdzenia dzieci jest zgłaszana przez nauczycieli odpowiednim instytucjom (od około 10% do ponad 30% w różnych badaniach) (Abrahams i in. 1992; Herzberger 2002, s. 169; por. Tite 1993), a w innym ujęciu – nieduża część zgłoszeń przypadków krzywdzenia dzieci do instytucji specjalistycznych pochodzi od personelu szkolnego (od 10% do około 17%) (Mc Intyre 1987).

Badania nad reakcjami nauczycieli na przypadki przemocy domowej nad dziećmi, przeprowadzone w połowie lat 90. wśród nauczycieli w Polsce, również wskazują na słabe preferencje badanych do bezpośredniego zgłaszania takich sytuacji instytucjom specjalistycznym lub wymiarowi

sprawiedliwości (1%–6% badanych), przełożonym (około 25%), czy specjaliście – pedagogowi szkolnemu (18%). Natomiast aż 35% badanych podjęło działania w postaci „pocieszenia dziecka” lub „pouczenia rodziców”, a – co szczególnie znaczące – 13% badanych nauczycieli nie zareagowało w żaden sposób na znane sobie przypadki poważnego krzywdzenia dziecka w rodzinie (zob. Jarosz 1998b). W świetle nawet tak lapidarnie wskazanych komunikatów badawczych założyć należy, iż nauczyciele z różnych względów nie chcą lub nie potrafią podejmować pożądanych zachowań czy reakcji na przypadki krzywdzenia dzieci.

Aktywizowanie pedagogów w działaniach wobec zjawiska napotyka wiele czynników hamujących i utrudniających. Związane są one zarówno z reagowaniem i interweniowaniem wobec problemu, jak i jego identyfikowaniem w konkretnych przypadkach. Bariery te mają charakter społeczno-kulturowy, emocjonalny, ale i poznawczo-diagnostyczny czy proceduralny¹. W literaturze przedmiotu wymienia się często wpływ kulturowo-obyczajowych norm dotyczących rodziny, wychowywania dziecka, ingerencji w życie domowe i stosunki pomiędzy rodzicami a dziećmi, ale też i inne czynniki (np. tzw. *NIMBY Syndrom*, zob. Bilo 1994). Wpływ wielu czynników dezaktywujących działania pedagogów i nauczycieli wobec sytuacji krzywdzenia dzieci w rodzinie może być minimalizowany, aby jednak tak się stało, konieczna jest znajomość i ustawiczna penetracja ich natury i źródeł. Wiedza na temat tego, co powstrzymuje nauczycieli i pedagogów przed zaangażowaniem się w racjonalne działania wobec dzieci krzywdzonych, pozwala dobierać najbardziej skuteczne strategie uaktywniania tych środowisk.

Penetracje literatury przedmiotu na temat czynników powstrzymujących nauczycieli i pedagogów oraz inne osoby przed działaniami wobec przypadków krzywdzenia dzieci, sugerują nakreślenie kilku głównych obszarów, na których zdaje się opierać pożądana aktywność:

- Uzmysłowanie sobie i uznanie swojej roli w przeciwdziałaniu zjawisku oraz przyjęcie osobistej odpowiedzialności za podejmowanie działań.
- Znajomość i poznawczo-emocjonalne przyjęcie współczesnych założeń teoretyczno-praktycznych na temat problemu, opartych na współczesnej wiedzy o zjawisku.
- Znajomość i przygotowanie do podejmowania, możliwych dla pedagogów i nauczycieli, różnych typów działań wobec problemu.

Aktywna postawa pedagogów wobec sytuacji krzywdzenia dzieci oparta jest przede wszystkim na odczuwaniu przez nich powinności i subiektywnym uznaniu swojej roli w społecznych działaniach wobec zjawiska. Konieczność interweniowania pedagogów w przypadki występowania problemu można uzasadnić wieloma argumentami, z których najważniejsze krystalizują określone **wymiary odpowiedzialności** pedagogów za pomoc dzieciom krzywdzonym. Jak się wydaje, działania aktywizujące środowiska nauczycieli i pedagogów powinny przede wszystkim odwoływać się do tych argumentów. Ich świadomość wśród nauczycieli i internalizacja zdają się w głównej mierze kreować gotowość do reagowania na sytuacje występowania zjawiska. Do najważniejszych uzasadnień należą następujące argumenty²:

¹ I. Pospiszyl określa przemoc w rodzinie jako jedną z trudniej rozpoznawalnych dysfunkcji życia społecznego, wskazując na znaczenie problemów i nieścisłości definicyjnych, akceptujący stosunek społeczny do wielu form przemocy, intymność problemu i jego „umykanie” kontroli społecznej, nobilitowanie niektórych form przemocy do metod i środków wychowawczych (Pospiszyl 2000). Prezentację niektórych czynników utrudniających interwencję wobec problemu krzywdzenia dzieci znajdzie Czytelnik również w (Jarosz 2001; Jarosz, Wysocka 2001).

² Por. (DePanfilis, Salus 1992, Tower 1992).

I. Dziecko jest osobą zależną od innych, bowiem samo nie jest w stanie zadbać o siebie i bronić się przed zagrożeniami. Różne osoby dorosłe mają obowiązek troszczenia się o jego dobro, wynikający bądź z naturalnych więzi (rodzice), bądź z roli zawodowej opieki i pracy z dzieckiem, czy wreszcie z zadań ogólnej pieczy nad rozwojem i dobrostanem członków społeczeństwa. Jeśli zagrożenie dobra dziecka pochodzi od samych rodziców, jeśli oni sami nie są w stanie chronić je i dbać o jego bezpieczny rozwój, wówczas przyjęcie roli adwokatów i obrońców dziecka przez inne osoby dorosłe i instytucje odpowiedzialne za jego rozwój staje się swoistym imperatywem.

Unikalną w tym względzie pozycję, jedyną porównywalną z pozycją rodziców, zajmują pedagodzy i nauczyciele. Należy zauważyć, iż jako jedni z nielicznych posiadają oni społeczny mandat (przyzwolenie) na ingerowanie w sprawy wychowania i rozwoju dziecka oraz na pewną penetrację rodziny. Rola obrońców i rzeczników dziecka wpisana w profesję nauczycieli oznacza wyraźne opowiadanie się pedagogów **po jego stronie**, chronienie go przed samowolą dorosłych, w tym nawet rodziców (Czerepaniak-Walczak 1994; Zmarzlik, Piwnik 1999). W świetle takich przesłanek odpowiedzialność pedagogów i nauczycieli za dobro dziecka i dbałość o jego rozwój, a więc i podejmowanie działań wobec dzieci krzywdzonych, ma wyraźny wymiar ich **odpowiedzialności zawodowej**.

II. Doświadczenie przez dzieci różnych form przemocy i różnych odmian zaniebdywania ze strony rodziców powoduje liczne niekorzystne następstwa i szkody w rozwoju. Literatura przedmiotu wskazuje na wiele możliwych konsekwencji: zaburzenia emocjonalne, zaburzenia osobowości, obniżanie możliwości edukacyjnych i poznawczych, zaburzenia adaptacji społecznej, rozwój stanów patologicznych, wzrost

agresywności i tendencji do stosowania przemocy wobec innych, uszczerbki zdrowia i na wiele innych dewastacji³. Świadomość możliwości wystąpienia tych następstw oraz potrzeba przeciwdziałania takim zagrożeniom, leży więc w obszarze **odpowiedzialności opiekuńczo-wychowawczej** nauczycieli za pomyślny rozwój dziecka i dbałość o właściwe warunki tego rozwoju.

III. Współczesne interpretacje na temat źródeł i mechanizmów przemocy i zaniebdywania dziecka w rodzinie wyraźnie podkreślają związek występowania zjawiska z funkcjonowaniem rodziny w pewnych warunkach społecznych. Wiele zjawisk i ogólnych problemów społecznych, jak np. izolacja społeczna rodzin i ograniczenie nieformalnego wsparcia społecznego rodzin, bezrobocie, ubóstwo i trudne warunki socjalno-ekonomiczne, wczesne rodzicielstwo, problemy uzależnieniowe, stres i wysokie wymagania życiowe, jak też pewne normy i standardy społeczne osłabiają jakość rodzicielstwa, wzmagają też tzw. stres życia, uznawany za jeden z podstawowych czynników ryzyka pojawiania się krzywdzenia dzieci, oraz powodują wiele sprzyjających stosowaniu przemocy indywidualnych problemów i dysfunkcji rodziców.

Jeśli społeczeństwo stwarza pewne warunki sprzyjające przemocy domowej, to jest w pewnym sensie współodpowiedzialne za jej pojawianie się. Dlatego obowiązkiem społeczeństwa jest podejmować reakcje (działania) powstrzymujące występowanie zjawiska. Społeczeństwo powinno wykorzystywać dla takich działań posiadane przez siebie możliwości – swoje instytucje, a wśród nich szkołę i inne instytucje oświatowo-wychowawcze. Ten argument uzasadniający konieczność podejmowania przez pedagogów – członków i przedstawicieli społeczeństwa – działań wobec zjawiska

³ W bogatej literaturze przedmiotu Czytelnik odnajdzie wiele informacji na temat wyników badań nad negatywnymi konsekwencjami rozwojowymi doznawania przemocy domowej przez dzieci. W literaturze polskojęzycznej (zob. m. in. Browne, Herbert 1999; Iwaniec, Szmagański 2003; Pospiszyl 1994).

krzywdzenia dzieci można – jak się wydaje – określić mianem swoistej **odpowiedzialności społecznej**⁴.

IV. Nauczyciele, pedagogzy są nie tylko członkami społeczeństwa, ale też jego reprezentantami – „nośnikami” uznawanych w społeczeństwie praw, wartości i zasad. Są też przekazicielami wartości ogólnoludzkich, takich jak sprawiedliwość, wartości etyczne czy idee demokratyczne. Posiadają w tej mierze symboliczne znaczenie i zadania. Ich zachowania, poglądy, postawy modelują i przekazują kolejnym pokoleniom podstawowe idee i wartości. Nauczyciele uczą zasad społecznych, moralnych, uczą praw oraz odpowiedzialności za innych. Kiedy więc dochodzi do przemocy i zaniedbywania dziecka, pedagogzy powinni praktycznie realizować to, czego uczą, urzeczywistniać głoszone przez siebie zasady, prawa, wpajane innym wartości. W takiej perspektywie konieczność reagowania nauczycieli i udzielania przez nich pomocy dzieciom w sytuacji przemocy domowej przyjmuje wymiar **odpowiedzialności edukacyjnej**.

V. Przemoc wobec dziecka stanowi łamanie jego podstawowych praw, praw jednostki i obywatela. Państwo, realizując i rozwijając demokratyczne idee ochrony wszystkich obywateli, wszystkich swoich członków, musi zadbać o protekcję i ochronę praw dziecka – także wówczas, jeśli nie są one przestrzegane przez rodziców. Agendy państwowe – instytucje państwa, takie jak szkoły, ponoszą więc swoistą **polityczną odpowiedzialność** za podejmowanie działań chroniących prawa obywatela-dziecka.

VI. Pozycja pedagogów i nauczycieli, w porównaniu z innymi układami otaczającymi rodzinę z problemem przemocy lub zagrożonej jej wystąpieniem, jest wyraźnie uprzywilejowana. Odznacza się lepszymi niż w przypadku innych osób, grup

czy instytucji praktycznymi możliwościami podejmowania różnorodnych działań wobec problemu krzywdzenia dzieci. Możliwości te to pewne dyspozycje i warunki charakteryzujące pedagogów i ich pracę (Jarosz 1998a, Jarosz 1998b).

Po pierwsze, nauczyciele są profesjonalistami posiadającymi rozległą wiedzę o problemach opieki i wychowania oraz o cechach i zachowaniach typowych i nietypowych dla dzieci na określonych etapach rozwojowych, wiedzę pozwalającą identyfikować odstępstwa i zaburzenia w zachowaniu dzieci (w tym powodowane doświadczaniem przemocy domowej).

Po drugie, pedagogzy są ekspertami w dziedzinie oddziaływania, edukacji, treningu i kształtowania postaw, opinii, zachowań, czy umiejętności.

Po trzecie, w sposób częsty, regularny kontaktują się z dużą liczbą dzieci, i co więcej, posiadają mniej lub bardziej regularny kontakt lub dostęp do rodzin swoich uczniów oraz możliwości pewnej penetracji tych środowisk. Wymienione cechy, umiejętności i warunki charakteryzujące środowiska pedagogów i nauczycieli sprawiają, iż na całym świecie są oni uznawani jako te osoby, a szkoły jako te instytucje, które mogą (i powinny) pełnić niezastąpioną rolę w systemie ochrony dziecka przed krzywdzeniem. Ich znaczenie dla sprawnego i efektywnego funkcjonowania systemu jest postrzegane niemal jako krytyczne (zob. *Strategie postępowania z przemocą w rodzinie* 1993; DePanfilis, Salus 1992). Przedstawiane w tym miejscu argumenty nakreślają wymiar odpowiedzialności pedagogów za dzieci krzywdzone, który ma postać **odpowiedzialności ze względów utilitarnych**.

VII. Ogólne zasady etyczne wymagają od jednostki, by udzielać innym pomocy w sytuacjach, gdy doznają krzywd i cierpienia oraz starać się je ochronić. Do-

⁴ Użycie tutaj terminu odpowiedzialności społecznej ma oczywiście miejsce w autorskim znaczeniu, zdecydowanie węższym niż interpretacje tego pojęcia w literaturze (Sokołowska 1981), gdzie termin używany jest w sensie odnoszącym się do kilku z analizowanych w przedstawianej prezentacji wymiarów odpowiedzialności pedagogów za dzieci krzywdzone.

świadczenie przemocy ze strony rodziców przez dziecko jest przede wszystkim doświadczaniem przez niego krzywdy i cierpienia, bólu fizycznego i psychicznego, doznawaniem strachu, lęku, poniżenia. Powinność reagowania nauczycieli i pedagogów na przypadki przemocy rodzinnej, udzielanie pomocy dziecku krzywdzonemu jest więc elementem ich ludzkiej, osobistej **odpowiedzialności moralnej**.

Można domniemywać, iż przedstawiona wyżej próba specyfikacji wymiarów odpowiedzialności pedagogów za dzieci krzywdzone, za udzielanie im pomocy, prowadzi do zwiększenia wyrazistości rozumienia, niejednokrotnie efemerycznie przyjmowanego i używanego pojęcia. Można też domniemywać, iż edukacja środowisk nauczycielskich, uwzględniająca takie lub podobne specyfikacje, w rzeczywistości będzie korzystnie zwiększać gotowość tych środowisk do racjonalnych, pożądaných działań.

Kolejnym z wymienionych wcześniej obszarów, stanowiących podłoże aktywnej postawy nauczycieli wobec problemu dzieci krzywdzonych, a zwłaszcza determinujących racjonalne działania w tej mierze, jest znajomość i respektowanie określonych założeń teoretyczno-praktycznych na temat samego zjawiska i właściwych sposobów reagowania na nie. Aktywizowanie pedagogów i nauczycieli do pomocy dzieciom krzywdzonym nie może pomijać również ich edukacji i w tej sferze.

Wśród najważniejszych założeń na temat zjawiska, odzwierciedlających współczesne nastawienie naukowo-praktyczne, wskazać należy następujące (DePanfilis, Salus 1992):

1. Założenie, iż większość rodziców krzywdzących nie czyni tego z wyraźną premedytacją, na skutek złej woli. Krzywdzenie dzieci jest raczej rezultatem działania całego splotu czynników psychologicznych, socjalnych, sytuacyjnych i społecznych. Niewskazane jest więc preferowanie postaw punitarynych wobec sprawców krzywdzenia.

2. Zakłada się, iż wielu rodziców krzywdzących może, przy odpowiedniej profesjonalnej pomocy, zmienić swoje zachowanie. Uznaje się, iż rodzice posiadają możliwości i siły, które mogą być przez nich wykorzystane do zmiany stylu swego rodzicielstwa. Niektórzy potrzebują pomocy jedynie doraźnej lub subtelnej wsparcia, inni jednak systematycznej, długotrwałej i intensywnej pracy.

3. Uznając, iż dla dziecka wzrastanie we własnej rodzinie jest najbardziej optymalną sytuacją rozwojową, paradygmatem strategii działania i interweniowania wobec problemów krzywdzenia dziecka jest dążenie do utrzymania rodziny jako całości, dopóki bezpieczeństwo dziecka nie jest bezpośrednio i stale zagrożone.

4. Wiodącym celem współczesnych interwencji w sytuacji przemocy nad dzieckiem w rodzinie jest pomoc rodzinie – by nauczyła się odpowiednio dbać o swoje dzieci i zaspokajać ich potrzeby. Pomoc ta powinna wzmacniać siły rodziny oraz rozwijać konieczne dla pozytywnego rodzicielstwa umiejętności, jak też rozwiązywać te problemy rodziny, które prowadzą do krzywdzenia dzieci. Przyjmuje się też, iż pomoc i monitorowanie rodziny, jako szczególnie pożądaný rodzaj interwencji, powinny przybierać jak najmniej intruzyjny charakter.

5. Konkretne działanie wobec rodziny z problemem krzywdzenia dzieci musi opierać się na wnikliwym rozpoznaniu indywidualnego kontekstu występowania problemu. Konstelacja czynników odpowiedzialnych za przemoc domową ma zawsze unikatowy charakter, lecz możliwości rodziny w zakresie przezwycięzania problemu są indywidualne. Jakikolwiek decyzje muszą więc opierać się na wielowymiarowej i dogłębnej diagnozie konkretnej sytuacji, ukierunkowanej zarówno na odkrycie źródeł przemocy w danej rodzinie i czynników podtrzymujących i ułatwiających jej występowanie,

jak i rozpoznającej „siły” rodziny – jej zdolności i możliwości do współpracy nad poprawą jakości rodzicielstwa.

6. Krzywdzenie dzieci jest problemem wymagającym zbiorowej interwencji, głębokiej współpracy różnych profesjonalistów i instytucji. Żadna pojedyncza instytucja lub osoba nie posiada wystarczających zasobów i umiejętności, by samodzielnie zajmować się zjawiskiem, samodzielnie próbować je powstrzymać i ograniczać. Konieczne jest więc uznanie przez określone instytucje i profesjonalistów własnej roli i odpowiedzialności, jak też poszanowanie i uznanie znaczenia i wartości działań innych uczestników systemu ochrony dzieci przed krzywdzeniem.

7. Najbardziej obiecującym podejściem do radzenia sobie ze zjawiskiem w wymiarze społecznym – na co wskazuje większość autorów w literaturze przedmiotu – jest rozwijanie działań profilaktycznych (Finkelhor 1993; Browne, Herbert 1999) rozumianych zarówno jako działanie uprzedzające, jak i wczesną interwencję. Wiele doniesień badawczych wskazuje, iż większość podejmowanych taktyk na rzecz ochrony dzieci przed krzywdzeniem nie jest wystarczająco skuteczna. Pomimo stosowania działań ograniczających, przemoc często nadal rozwija się w rodzinie, lub niejednokrotnie powraca, choć wielu takim sytuacjom można by zapobiegać, gdyby przeciwdziałanie i właściwa interwencja pojawiły się odpowiednio wcześnie.

Wymienione założenia, choć przedstawione w nader skrótovej formie, sugerują właściwy profil poznawczo-praktyczny, jakim powinna się charakteryzować postawa nauczycieli i pedagogów wobec przypadków krzywdzenia dzieci i całego zjawiska.

Dopełnieniem prezentowanych refleksji nad odpowiedzialnością pedagogów za pomoc dzieciom krzywdzonym oraz nad głównymi założeniami udzielania takiej pomocy jest wskazanie zasadniczych możliwych

typów działań, jakie pedagodzy i nauczyciele mogą podejmować wobec problemu krzywdzenia dzieci i przypadków jego występowania. Mają one charakter zarówno działań wczesnej interwencji wobec występujących sytuacji krzywdzenia dziecka, prewencji wobec dzieci i rodzin podwyższonego ryzyka, jak i profilaktyki ogólnej (pierwszorzędowej). Jednocześnie możliwe są też działania wspierające, terapeutyczne czy reedukacyjne wobec dzieci krzywdzonych (por. Tower 1992; DePanfilis, Salus 1992). W perspektywie konkretnych działań pedagogów i nauczycieli wskazać można następujące możliwości:

- Pedagogzy i nauczyciele mogą dokonywać **wczesnej identyfikacji przypadków krzywdzenia dzieci** (Jarosz 2001), czyli ujawniać na podstawie określonych wskaźników te dzieci w zespołach, z którymi pracują, które doświadczają przemocy w rodzinie, lub co do których istnieje takie uzasadnione przypuszczenie.
- Pedagogzy mają możliwość przeprowadzania **wstępnej diagnozy sytuacji dziecka i rodziny** (Jarosz 2001), czyli pozyskiwania takich informacji o dziecku i jego rodzinie, by uzyskać pełny obraz sytuacji przemocy (stwierdzanej lub podejrzewanej). Ułatwi to podjęcie najbardziej trafnej decyzji o kierunku dalszego działania. Rezultaty takiej diagnozy mogą być też wykorzystywane w dalszych decyzjach wobec rodziny, które są podejmowane przez określone instytucje, jak też mogą być użyteczne do projektowania pracy z rodziną nad problemem przemocy, prowadzonej już przez specjalistyczne instytucje. Pedagogzy i nauczyciele mogą być w tym momencie swoistymi konsultantami dla innych instytucji.
- Pedagogzy powinni **zgłaszać przypadki krzywdzenia dzieci lub uzasadnione podejrzenia** do odpowiednich instytucji. W zależności od rozpoznanej sytuacji może to być skierowanie danego przypadku dziecka i rodziny bądź do instytucji

i placówek zajmujących się profesjonalnie problemem przemocy w rodzinie, lub szczególnie krzywdzeniem dzieci, bądź w określonych, szczególnie zagrażających i źle rokujących sytuacjach, zgłoszenie przypadku wymiarowi sprawiedliwości.

- Pedagodzy, nauczyciele mogą **zapewnić wsparcie** dziecku, jak i całej rodzinie w sytuacji ujawnienia się problemu przemocy. Mogą też udzielać wsparcia dziecku w potencjalnie trudnych sytuacjach, które mogą nastąpić w związku z ujawnieniem się problemu, takich jak np. przesłuchanie sądowe czy policyjne, umieszczenie dziecka poza rodziną, czy nawet gwałtowne pogorszenie się relacji dziecka z rodziną. Mogą też dawać ogólne wsparcie emocjonalne i osobowościowe dzieciom doznającym krzywd i złego traktowania od rodziców (Abrahams i in. 1992; Tower 1992).

- Udziałem nauczycieli i pedagogów może też być **współpraca z innymi instytucjami w zakresie monitorowania sytuacji dziecka w rodzinie** w postaci śledzenia polepszania się kondycji dziecka w tych obszarach jego funkcjonowania, które zostały zaburzone w wyniku doświadczenia przemocy, zmian dokonujących się w wyniku pracy z rodziną i udzielanej jej pomocy.

- **Organizowanie i prowadzenie działań reedukacyjnych, terapeutycznych** w stosunku do zaburzeń i deficytów dziecka, wynikających z doświadczeń przemocy rodzinnej – to kolejny przykład udziału pedagogów w interwencjach wobec zjawiska. Działania tego typu dotyczyć mogą zarówno dokładnego rozpoznania i oceny występujących u dziecka deficytów i zaburzeń, które rozwinęły się w sferze osiągnięć szkolnych, kompetencji poznawczych, ogólnego zachowania się dziecka, w procesie społecznej adaptacji oraz w obszarze jego zdrowia psychospołecznego, jak i stworzenia indywidualnego, realnego w warunkach własnej pracy i kompetencji pedagogów programu naprawczego.

- W obszarze możliwości działań pedagogów i nauczycieli leży też **prowadzenie działań prewencyjnych wobec przypadków podwyższonego ryzyka wystąpienia przemocy**. Zakres propozycji obejmuje tu szeroką gamę działań (wspomagających, edukacyjnych i treningowych) wobec odpowiednio wcześniej rozpoznanych rodziców i dzieci podwyższonego ryzyka przemocy, jak i w przypadku pracy z młodzieżą, podejmowanie działań wobec własnych uczniów, będących jednocześnie młodocianymi rodzicami⁵. Szczegółowe propozycje rozpościerają się od organizowania dodatkowych godzin opieki (i zajęć) dla dzieci z rodzin ryzyka (po to, by odciążać rodziców), po rozwijanie alternatywnych programów uczenia się dla uczniów, którzy są młodocianymi rodzicami, kształtowanie kompetencji rodzicielskich, czy specjalne doradztwo i nadzór rodzicielstwa nieletnich.

- Pedagodzy mogą również **prowadzić niektóre formy pracy z rodzicami krzywdzącymi dzieci**. Przykładową formą jest inicjowanie i stymulowanie spotkań grup samopomocowych dla rodziców z problemem krzywdzenia dzieci, jak też działania bardziej bezpośrednie w postaci edukacji na temat prawidłowości rozwojowych występujących u dzieci, realistycznych oczekiwań wobec dzieci oraz rozwijania niezbędnych umiejętności rodzicielskich. Pedagodzy mogą też proponować rodzicom krzywdzącym dzieci porady w zakresie trudności wychowawczych, używania konstruktywnych sposobów dyscyplinowania dzieci. Wymienić można również możliwość oferowania rodzicom przez szkołę takich usług, jak np. uzupełnienie wykształcenia, elementy kursów zawodowych, pomoc w zakresie nabywania podstawowych umiejętności życiowych (np. budżetowanie domowe, pisanie pism do urzędów i instytucji itp.), a nawet kształcenie umiejętności w zakresie właściwej rekreacji, radzenia sobie ze stresem itp.

⁵ Przykłady działań wobec grup ryzyka wystąpienia przemocy tak wobec rodzin uczniów, jak i samych uczniów jako nieletnich rodziców (Tower 1992; Jarosz 2002).

• Najbardziej widocznym obszarem możliwości działań pedagogów i nauczycieli wobec zjawiska krzywdzenia dzieci jest **prowadzenie ogólnej (pierwszorzędowej) profilaktyki** zjawiska. Treść profilaktyki pierwszego stopnia (prowadzonej wobec ogółu dzieci i rodziców pozostających w zasięgu nauczycieli) rozpościera się od kształtowania i rozwijania tzw. niekrzywdzących relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi, kształtowania pozytywnego wizerunku dziecka i upowszechniania tzw. pozytywnej ideologii wychowania poprzez rozwijanie świadomości o samym zjawisku krzywdzenia dzieci – jego istocie, znaczeniu i zakresie, po działania edukacyjne wobec uczniów na temat posiadanych przez nich praw i możliwości poszukiwania pomocy, jak i działania edukacyjne związane z antycypacją przyszłego rodzicielstwa samych uczniów (zob. Tower 1992; Jarosz 2001; Abrahams i in. 1992).

Zakres i jakość wykorzystania przez pedagogów i nauczycieli swoich unikalnych możliwości w zakresie przeciwdziałania zjawisku krzywdzenia dzieci, obok wymienionych i pokrótce scharakteryzowanych determinantów, zależy również od wielu innych czynników (np. od funkcjonowania względnie sprawnego systemu interwencji specjalistycznej wobec przypadków domowej przemocy nad dziećmi, czy efektywności pracy wymiaru sprawiedliwości w tych sytuacjach, oraz

od świadomości i wiedzy nauczycieli o tych możliwościach, czy też od umiejętności diagnostycznych pedagogów i innych ich dyspozycji instrumentalnych i osobowościowych – w tym, jak się wydaje, szczególnie od ich dobrej woli zaangażowania się w działania wobec problemu). Z pewnością zasadniczą przesłanką jest uświadomienie sobie przez środowiska szkolne swej wielowymiarowej odpowiedzialności w tym względzie. Warunkiem następnym jest odpowiedni profil myślenia pedagogów i nauczycieli o samym zjawisku krzywdzenia dzieci i uznanie przez nich głównych założeń determinujących kierunek zasadnych, pożądanych działań wobec zjawiska i jego przypadków. Aby wreszcie potencjalna gotowość i właściwe nastawienie poznawcze urzeczywistniło się w konkretnych działaniach, możliwości w tym względzie także muszą być wyraźnie artykułowane. Dodatkowym stymulatorem są z pewnością bardziej wyraziste procedury postępowania dla nauczycieli i pedagogów stykających się z sytuacjami przemocy domowej wobec dzieci. Należy jednak podkreślić, iż poza wymienionymi czynnikami faktyczny zasięg możliwych działań nauczycieli i pedagogów w obszarze ochrony dziecka przed krzywdzeniem i ich urzeczywistnianie, zależy w dużej mierze od sprzyjających warunków organizacyjnych i ekonomicznych funkcjonowania szkoły.

Literatura

- Abrahams N. i in. (1992), *Teachers' Knowledge, Attitudes and Beliefs About Child Abuse and Its Prevention*, „Child Abuse nad Neglect. The International Journal” nr 16.
- Bilo R. (1994), *NIMBY syndrom*, w: J. Kordacki (red.), *Leczenie zespołu maltretowanego dziecka*, Łódź.
- Browne K., Herbert M. (1999), *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa.
- Czerepaniak-Walczak M. (1994), *Prawa dziecka jako źródło refleksji moralnej nauczyciela*, w: A.M. Tchorzewski (red.), *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczycieli*, Bydgoszcz.
- DePanfilis D., Salus M.K. (1992), *A Coordinated Response to Child Abuse and Neglect: A Basic Manual*, U. S. Department of Health and Human Services, National Center on Child Abuse and Neglect.

- Finkelhor D. (1993), *The Main Problem Is Still Underreporting, Not Overreporting*, w: R.J. Gelles, D. Loseke (red.), *Current Controversis On Family Volence*, Londyn.
- Herzberger S. D. (2002), *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*, Warszawa.
- Iwaniec D., Szmagałski J., red. (2003), *Zaburzenia rozwojowe dzieci krzywdzonych emocjonalnie. Rozpoznanie i interwencja psychospołeczna w doświadczeniach polskich i brytyjskich*, Warszawa.
- Jarosz E. (1998a), *Przemoc wobec dzieci. Reakcje środowisk szkolnych*, Katowice.
- Jarosz E. (1998b), *Wczesne interwencje w profilaktyce zjawiska przemocy w stosunku do dzieci w rodzinie*, w: Z. Brańka, M. Szymański (red.), *Agresja i przemoc we współczesnym świecie*, t. II, Kraków.
- Jarosz E. (2001), *Dom, który krzywdzi*, Katowice.
- Jarosz E., Wysocka E. (2001), *Dylematy, problemy i zasady diagnozowania zjawiska przemocy w rodzinie*, „Auxilium Sociale” nr 3/4.
- Jarosz E. (2002), *Rola szkoły w profilaktyce rodzinnej przemocy*, „Życie szkoły” nr 7.
- Mc Intyre T.C. (1987), *Teacher Awarness of Child Abuse and Neglect*, „Child Abuse and Neglect. The International Journal” nr 11.
- Międzynarodowa ochrona praw dziecka* (1996), Warszawa.
- Pospiszyl I. (1994), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa.
- Pospiszyl I. (2000), *Przemoc w rodzinie*, w: E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Warszawa.
- Ratuś B. (1995), *Niektóre powinności nauczyciela wynikające z treści dokumentów ONZ i EWG poświęcone oświacie i wychowaniu*, w: K. Kaszyński (red.), *Etyka zawodu nauczyciela*, Zielona Góra.
- Sokołowska M. (1981), *Odpowiedzialność społeczna za grupy zależne*, „Studia Socjologiczne” nr 3.
- Strategie postępowania z przemocą w rodzinie* (1993), Biuro Organizacji Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork, tłum. Warszawa 1995.
- Tite R. (1993), *How Teachers Define and Respond to Child Abuse: The Distinction Between Theoretical and Reportable Cases*, „Child Abuse and Neglect” nr 17.
- Tower C.C. (1992), *The Role of Educators in Prevention and Treatment of Child Abuse and Neglect*, U. S. Departament of Health and Human Service, National Center on Child Abuse and Neglect.
- Zmarzlik J., Piwnik E. (1999), *Dziecko pod parasolem prawa*, Warszawa.